

מחקרי גבעה

שנתון המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון **תשפ"ה**

כרך יב

עורכת כתב העת:
ד"ר אליסיה גרינבנק

מועצת המערכת:
פרופ' משה צפור
פרופ' שמואל ורגון
פרופ' אסתר עדי-יפה
פרופ' שונית רייטר
פרופ' ריקי טסלר
ד"ר רחל קולנדר
ד"ר פלג דור חיים
ד"ר היידי פלביאן

עריכה לשונית
עברית: אודי לוינגר
אנגלית: יאיר האס

מזכירת המערכת: בת-שבע הרוש
עיצוב והפקה: צופית צחי

© כל הזכויות שמורות

תשפ"ה 2025
ISSN 2664-553X

המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון
ד"ר אבטח 79239, טל' 08-8511900
אתר המכללה www.washington.ac.il
דוא"ל rjournal@washington.ac.il

תוכן

5	דבר סגנית נשיא המכללה
7	דבר העורכת
11	רשימת כותבי המאמרים

שער ראשון | יהדות ומקרא

17	צחי כהן	"ללמד בני יהודה קשת": הקרב על הגלבוע בהקשר הגיאוגרפי-היסטורי של ארץ ישראל והשלכותיו על התפתחות הלוחמה בעת העתיקה
35	יוסף פריאל	סיפור גניבת הברכות כאנלוגיה לסיפור העקרה
49	שי מאמו	מטא-הלכה כשיקול בפסיקתו של הרב משה כלפון הכהן מג'רבה בשו"ת 'שואל ונשאל'
65	ניר ורגון	המערכה של אחאב להשבת רמות גלעד לישראל (מל"א כב; דה"ב יח, ב—ג)

שער שני | חינוך והוראה

87	טניה לוי גזנפרנץ	"ממ"ד רגשי וחברתי למפונים" — ניהול ללא סמכות, העצמה פסיכולוגית ושחיקה בקרב מנהלות מרכזי מפונים במלחמת חרבות ברזל
113	אורן כהן זדה	"להיות לך מגדלור באפלה": אתגרים של מנהלי בתי ספר המשלבים מורים עם מוגבלויות פיזיות בבתי הספר
137	אליעזר יריב	תחושות אושר שמורים חווים בכיתה
171	אליסיה גרינבנק, לילך גלעד כהן וליאורה פינטו	"נושאת הבשורה" — תפקיד הגננת באיתור קשיים התפתחותיים של ילדים בגן
193	מירי קריסי	סודות ההצלחה בעבודה עם סטודנטים עם מוגבלות במרכזי נגישות באקדמיה

- 215 עארף אבו-גוידר "ללוות, להדריך ולהעצים: עמדותיהן של מורות מכשירות כלפי מודל 'קהילת אקדמיה-כיתה' בהכשרת סטודנטיות ערביות-בדואיות

מאמרי דעה

- 231 מיכל ניסים, שירלי עצמון וגד בר טוב המחסור במטפלים ממקצועות הבריאות במערכת החינוך: אתגרים, השלכות והצעות לפתרונות להרחבת התמיכות - מאמר דעה
- 243 לילך גלעד כהן מסגור מחדש: תפיסת תפקיד המנהל בהטמעת הכלה והשתלבות לתלמידים עם מוגבלות - מאמר דעה

שער שלישי | מוזיקה

- 263 אפרת בוכריס בשם האמנות: רקוויאם בטרזיינשטט
- 287 עידית סולקין השפעת השתתפות בתוכנית הכשרה על תחושת הזהות המקצועית ועל העמדות לגבי שימוש במוזיקה בקרב מחנכות-מטפלות במעונות יום

שער רביעי | בריאות

- 313 סיואר מחול-חורי, ענבל בכר-כץ, שלומית שניצר-מאירוביץ', מיכל גודינצקי אלישיב ואיילת גור "העצים ברחוב גדלו מהדמעות שלי": חוויות הורים לילדים עם דושן ובקר - מהמשבר להתמודדות
- 333 מאור דהן, ריקי טסלר, איתמר שידלוב, נועה שטיינמן, מרדכי צווילינג, מיכל גלסר ושי חן-גל גורמי סיכון אובדני בקרב תלמידי בתי הספר לנוער

מחברי המאמרים

ד"ר אבו-גוידר עארף

החוג ללשון עברית כשפה שנייה, מכללת קיי; החוג לחינוך, מכללת אחוה
arefgweder@gmail.com

ד"ר בוכריס אפרת

החוג לתנ"ך, החוג למוזיקה והחוג לחינוך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון.
המכללה ירושלים
Efratb1967@gmail.com

ד"ר בכר כץ ענבל

ראש המגמה לחינוך מיוחד ולתרפיה בספורט (קמפוס וינגייט), ומרצה במרכז האקדמי
לוינסקי וינגייט
Inbal Bachar@gmail.com

הרב ברטוב גד

מפקח על החינוך הדתי, מחוז מרכז, משרד החינוך
gadbartov@gmail.com

גב' גודינצקי אלישיב מיכל

מנהלת צוות העובדים הסוציאליים בעמותת "צעדים קטנים"
michal@littlesteps.org.il

פרופ' גור איילת

ראש התוכניות לתואר שני בעבודה סוציאלית, תל-חי אוניברסיטה בהקמה
Guraye@telhai.ac.il

ד"ר גלסר מיכל

המינהל להכשרה מקצועית במשרד העבודה
michal glaser 3@gmail.com

ד"ר גלעד כהן לילך

החוג ללקויות למידה, בית הספר ללימודי תואר שני, המכללה האקדמית לחינוך תלפיות;
מפקחת יו"ר ועדות זכויות ואפיון, מחוז מרכז, משרד החינוך.
lilachcohen1973@gmail.com

ד"ר גרינבנק אליסיה

ראשת החוג לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
gralicia2@gmail.com

מר דהן מאור

החוג לחינוך גופני, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
mdahanos1@gmail.com

ד"ר ורגון ניר

החוג לתנ"ך, מכללת אורות ישראל; החוג לתושב"ע, המכללת האקדמית לחינוך תלפיות
nirvargon@gmail.com

ד"ר חן גל שי

המינהל להכשרה מקצועית במשרד העבודה
h_shai@netvision.net.il

פרופ' טסלר ריקי

ראש התוכנית לתואר שני בחינוך גופני במכללה האקדמית גבעת וושינגטון; המחלקה
לניהול מערכות בריאות, בית הספר למדעי הבריאות, אוניברסיטת אריאל
riki.tesler@gmail.com

פרופ' יריב אליעזר

ראש החוג לתואר שני בחינוך משלב, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
elyariv@gmail.com

ד"ר כהן צחי

ראש המסלול לתואר שני בלימודי יהדות, הקריה האקדמית אונו
evic41@gmail.com

ד"ר כהן זדה אורן

ראש בית הספר ללימודי תואר שני, המכללה האקדמית לחינוך תלפיות
cohenzad@gmail.com

ד"ר לוי גזנפרנץ טניה

ממונה מחוזית התכנית הלאומית לילדים ונוער 360, משרד החינוך, מחוז צפון; המסלול
לתואר שני במנהל חינוך, המכללה האקדמית תל חי
tanaiilan@gmail.com

ד"ר מאמו שי

החוג לחינוך, ראש המכון לפדגוגיה של חוסן, המכללה האקדמית חמדת
shaim310@gmail.com

ד"ר מחול-חורי סואר

החוג לעבודה סוציאלית, תל-חי אוניברסיטה בהקמה
siwar makhoul@gmail.com

ד"ר ניסים מיכל

הממונה על מסלולי החינוך המיוחד וראשת מסלול מלמ"ם (מורים לתלמידים עם מוגבלויות מרובות), המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין
nissimichal@dyellin.ac.il

ד"ר סולקין עידית

החוג לגיל הרך והחוג לחינוך גופני, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון;
החוג לחינוך והחוג לחינוך מיוחד, מכללת תלפיות
idit sulkin@gmail.com

ד"ר עצמון שירלי

מפקחת פיתוח מקצועי והדרכה, מחוז תל אביב, משרד החינוך
shiryaz@education.gov.il

גב' פינטו ליאורה

מנהלת גן, מוסמכת תואר שני בקריה האקדמית אונו
pintoliora@gmail.com

ד"ר פריאל יוסף

החוג לתנ"ך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון; מרצה לתנ"ך וזמר עברי באוניברסיטת בר אילן.
priel483@gmail.com

פרופ' צווילינג מרדכי

המחלקה לכלכלה ומנהל עסקים, אוניברסיטת אריאל
motiz@ariel.ac.il

ד"ר קריסי מירי

מנהלת המרכז לנגישות אקדמית, מרצה בחוג לאנגלית ובחוג לחינוך, המכללה האקדמית אשקלון; החוג לאנגלית, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
mirik@aac.ac.il

ד"ר שטיינמץ נועה

המחלקה לניהול מערכות בריאות, בית הספר למדעי הבריאות, אוניברסיטת אריאל
noasimplywrite@gmail.com

ד"ר שידלוב איתמר

ראש החוג לחינוך גופני, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
itamar shidlov@gmail.com

ד"ר שלומית שניצר-מאירוביץ'

אוניברסיטת בר-אילן, הפקולטה לחינוך
Shulamit.shnitzer@biu.ac.il

מטא-הלכה כשיקול בפסיקתו של הרב משה כלפון הכהן מג'רבה בשו"ת 'שואל ונשאל'

שי מאמו

תקציר

שיקול דעתו האישית, השקפת עולמו ואתגרי הזמן והמקום של הפוסק הם מרכיב חשוב בפסיקתו. הפסיקה כמענה לשואל כוללת תקדימים הלכתיים כמובן, אך אינה עומדת בחלל ריק. יש בה משום התחשבות במצב העכשווי של השואל והציבור, והיא כוללת התוויית מדיניות שהפוסק מבקש להנחיל, שהרי הפוסק מפרט ומפרסם את תשובתו בכתובים. לפוסק יש שיקולים שהם מעבר לדין ההלכה, ובבואו לדון בפסיקה הפוסק מתחשב בשיקולים חיצוניים שאינם מצטמצמים רק להלכה עצמה. עמדותיו החברתיות והדתיות של הפוסק, אופי חיי היהודים והסטנדרטים הדתיים של הקהילה משמשים בסיס לפסיקה. המקורות ההלכתיים שבהם משתמש הפוסק בתשובותיו נועדו לבסס את הפסיקה ולתמוך בה, אך היא נקבעת מראש אצל הפוסק ממכלול השיקולים הללו.

הרב כלפון משה הכהן (1874-1950) כיהן כרבה הראשי של ג'רבה משנת 1935 ועד מותו. קהילת יהודי ג'רבה נחשבה שמרנית מאוד, ולאורך השנים נדרש הרב לפסיקות רבות המובאות בשו"ת שלו 'שואל ונשאל'. מאמר זה בא לברר עד כמה התחשבותו במצב החיים השפיעה עליהן.

תאריכים: ג'רבה, הרב כלפון, מטא-הלכה, שיקול דעת, אתגרי הזמן, פוסק, שו"ת.

מבוא

שיקול דעתו האישית, השקפת עולמו ואתגרי הזמן והמקום של הפוסק הם מרכיב חשוב בפסיקתו. הפסיקה כמענה לשואל כוללת תקדימים הלכתיים כמובן, אך אינה עומדת בחלל ריק. יש בה משום התחשבות במצב העכשווי של השואל והציבור, והיא כוללת התוויית מדיניות שהפוסק מבקש להנחיל, שהרי הוא מפרט ומפרסם את תשובתו בכתובים. בהרצאה שנשא גולדמן בכנס החמישי ללימודי יהדות¹ הוא טען כי ההלכה נותנת אפשרות ומעניקה לגיטימציה רחבה יותר לערכים מטא-הלכתיים לעומת הפוסקים בני זמננו. כלומר לפוסק יש שיקולים מחוץ להלכה המשפיעים על פסיקתו, כגון "צורך השעה", "הפסד מרובה" ועוד. בשיקול דעתו של הפוסק המתחשב בבעיות התקופה - הזמן והמקום הם הבסיס לפסיקתו. גולדמן הגדיר נורמות מטא-הלכתיות כנורמות שאינן נורמות התנהגות אלא נורמות או עקרונות לפירוש ההלכה ויישומה. לשיטתו עקרונות אלה אינם מציאות שיש להחיל אותם עליה או בה, כי אם ההלכה עצמה, וכך יש להבינה. לפוסק יש וחייבים להיות שיקולים שהם מעבר לדין ההלכה, ובבואו לדון בפסיקה הוא מתחשב בשיקולים חיצוניים שאינם מצמצמים רק להלכה עצמה.² בתגובה לביקורות טען גולדמן כי ההלכה אינה מערכת פורמלית סגורה, ועובדה כי גדולי הפוסקים התחשבו בצורכי חיי המעשה.³ לפוסק יש עמדות וערכים שמתוכם ובתוכם הוא מכריע, אך עדיין יש מקום לדון ולברר עד כמה הפוסק מתיר לעצמו להידרש תכופות לעקרונות הבסיס, ועד כמה הוא נכון להצהיר עליהם כנימוקים מכריעים באופן גלוי.⁴ עמדותיו החברתיות והדתיות של הפוסק, אופי חיי היהודים והסטנדרטים הדתיים של הקהילה משמשים בסיס לפסיקה. המקורות ההלכתיים שבהם משתמש הפוסק בתשובותיו נועדו לבסס את הפסיקה ולתמוך בה, אך היא נקבעת מראש אצל הפוסק ממכלול השיקולים הללו.⁵

1 הרצאה שנשא בכנס החמישי ללימודי מחשבת ישראל בתל אביב - כ"ט בכסלו תש"ח. על מטא-הלכה ראו בהרחבה: א' גולדמן, מחקרים ועיונים: הגות יהודית בעבר ובהווה, בעריכת ד' סטטמן וא' שגיא, ירושלים תשנ"ז, עמ' 265-305. וכן, א' שגיא, אתגר השיבה אל המסורת, מהדורה שנייה, ירושלים תשס"ז, עמ' 81-105 ועמ' 282-300. וכן א' גולדמן, "סודות מטא-הלכתיים להכרעה הלכתית", א' רביצקי וא' רוזנק (עורכים), עיונים חדשים בפילוסופיה של ההלכה, ירושלים, תשס"ח, עמ' 258-278. וכן א' שגיא, נאמנות הלכתית - בין פתיחות לסגירות, מחשבות - הוצאת בר-אילן, תשע"ב, עמ' 149-168.

2 א' שגיא, 'התורה והחיים - ההלכה בהגותו של אליעזר גולדמן, תרבות דמוקרטית, 8 (תשס"ד), עמ' 145-164. הציטוט מעמ' 151 (לפי תדפיס הכנס דף 2).

3 שם, עמ' 152 (לפי תדפיס "תשובה למתווכחים" עמ' 4-5).

4 א' שגיא, 'מחויבות דתית בעולם מחולק: פרקי מבוא להגותו של אליעזר גולדמן, דעת, 36 (תשנ"ו), עמ' 69-87.

5 ע' שרמר, מעשה רב - שיקול הדעת ההלכתי ועיצוב הזהות היהודית, מחשבות - הוצאת בר-אילן, תשע"ט. עמ' 76. בהקשר זה עיינו עוד בפרק האחרון של ספרו, בעיקר בעמ' 196-197. לדבריו, בפסיקת ההלכה באות לידי ביטוי השקפתו של הפוסק וצורכי המציאות.

במאמרי זה אנסה לעמוד על כמה מהעקרונות המטא-הלכתיים המשתקפים בשבעה מפסקיו של הרב משה כלפון הכהן מג'רבה בתוך חיבורו ההלכתי שו"ת 'שואל ונשאל'. הבחירה בפסקים אלו כוללות דוגמאות מגוונות ויש בהן נימוק והתייחסות ישירה לשיקול מטא-הלכתי. ההבנה היא כי תפיסותיו המנחות אותו בהכרעה הן המטען הערכי-תרבותי שממנו הוא שואב את כוחו להכריע.⁶

פוסקים רבים נדרשים לפסוק הלכה מתוך התחשבות בציבור ובתקופה, אך דומה כי טעמיו של הרב כלפון בפסיקה מפתיעים במידת מה. בשל אופייה הדתי-השמרני של קהילת ג'רבה, כפי שאציג בסקירה, היינו מצפים דווקא מהרב כלפון לשמור על הקו השמרני המחמיר. למרות זאת נראה כי הרב כלפון נותן לשיקול המטא-הלכתי משקל ופוסק לאור שיקול זה.

הרב כלפון משה הכהן ויהודי ג'רבה

הרב כלפון משה הכהן הוא בנו של הרב שלום הכהן, שהיה אב בית הדין בעיר זרויס הסמוכה לג'רבה. הוא נולד ביום י"ב בשבט תרל"ד (1874) באלחארה אלכבריא (הרובע הגדול) בג'רבה, ונפטר ביום י"ח בשבט תש"י (1950). רק בגיל 43, לאחר סירובים רבים לאורך השנים, הסכים הרב כלפון להיות חבר בבית הדין של ג'רבה. לאחר מכן קיבל על עצמו לכהן כרבה הראשי של ג'רבה, ושימש בתפקיד משנת תרצ"ה (1935) ועד מותו. השפעתו של הרב כלפון הייתה רבה: הוא כתב דברי מוסר, דרושים, חידושי תורה והלכה, וחיבוריו הודפסו וזכו לתפוצה רחבה.⁷ הרב כלפון תבע דרך לימוד חדשנית ודגל בלימוד ש"ס בעיון כולל הלכה ופוסקים. שמו של הרב כלפון נזכר בספרי ההלכה והשו"ת של רבני ג'רבה, וספריו משמשים עד ימינו בסיס מוצק לפסיקת הלכה אצל יוצאי ג'רבה וסביבותיה. תקופת כהונתו מאופיינת כרבת אתגרים לאור הכיבוש הצרפתי, מפני שהוא נדרש לפעול בתקופת המעבר לחברה מודרנית.⁸

6 א' שגיא, 'התורה והחיים - ההלכה בהגותו של אליעזר גולדמן, תרבות דמוקרטית, 8 (תשס"ד), עמ' 145-164.

7 ש' מאמו, (להלן: מאמו, משנתו), "משנתו ההלכתית של הרב משה כלפון הכהן מג'רבה כפי שהיא משתקפת בחיבוריו ההלכתיים "ברית כהונה" ושו"ת שואל ונשאל", עבודת דוקטור, אוניברסיטת פוטסדם, גרמניה 2020, עמודים 24-27.

8 עוד על תולדות חייו, ראו: לאחר הקדמת העורך (ללא עימוד) ב'ברית כהונה' הוצאת ישיבת כיסא רחמים - הרב מצליח, בני-ברק, תש"ן ותשנ"ח. ראו עוד: ג"מ, גילקרו, האיר המזרח (כרך א), ירושלים: לאור, תשס"ב, עמ' 210-251. א' בשן, 'ר' משה כלפון הכהן, אב"ד ג'רבה - קווים לדמותו', זכר דבר לעבדך (בעריכת שמואל גליק), ירושלים: אוניברסיטת בר אילן ומכללת ליפשיץ, תשס"ז (אסופת מאמרים לזכר דב רפל), עמ' 69-71 ובהערה 3 סקר מקורות נוספים על תולדות חייו. מאמו, משנתו, עמודים 12-15. ר' עטיה, הגדיים יהיו תישים, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, תשפ"ד, עמ' 67-76.

קהילת יהודי ג'רבה נחשבה שמרנית ונודעה כקהילה של תלמידי חכמים.⁹ היו מספר סיבות לסגירותה ולשמרנותה של ג'רבה: הריכוז הפיזי של התושבים, כלומר מקורות פרנסה שהיו באי עצמו, אפשרו ליהודים להשתתף בחיי הקהילה בשונה מקהילות יהודים אחרות, פיקוח תקיף יחסית בתוך הקהילה שהטיל מרות, וכן ריבוי משפחות הכוהנים שהשרה תודעה של עדה קדושה, מובהקת ומיוחדת.¹⁰ הכיבוש הצרפתי של תוניס בשנת 1881 הביא לשינויים במצב החברתי והכלכלי גם באי ג'רבה. האזור קיבל מראה אירופי הכולל גנים ושטחי ירק, בתי קפה, חנויות ובתי מלון.¹¹ מציאות זו השפיעה גם על אופי החיים של יהודי המקום וכללה מגמה של שינוי שבאה לידי ביטוי בלבוש ובהופעה החיצונית, בשפה, בפתיחות התרבותית ובהיכרות של אמצעים טכנולוגיים ואף בשימוש בהם. כל אלו גרמו להתבצרות יתר של היהודים ב"חארות" (רובעים) מחשש להשפעה שלילית על המסורת הדתית. השלטון הצרפתי נתפס כגורם בעל השפעה רעה בכל התחומים.¹² האופי היהודי אומנם נשמר ועל קו האופק המשיכו לבלוט כיפות בתי הכנסת, מבני ישיבות, תנורי אפייה ציבוריים ועוד,¹³ אך החשש הגדול מפני השלטון הצרפתי הכתיב את החיים. שיאו של החשש היה הסיור לפתוח בית ספר של ארגון כ"ח ('כל ישראל חברים'), ארגון שפעל באזורים יהודיים במקומות רבים וכן בתוניס הבירה.¹⁴ עם המציאות הזו נדרש הרב כלפון להתמודד בפסיקתו.

שו"ת 'שואל ונשאל'

הרב כלפון כתב יותר מחמישים חיבורים העוסקים במוסר, בחידושי תורה, באמונה ובדרושים, וכן חיבור הלכתי בשם 'ברית כהונה' הכולל כתיבה של הנהגות מקומיות.¹⁵

9 ע' אברמסקי-בליי (עורכת), פנקס הקהילות - לוב תוניסיה: אנציקלופדיה של היישובים היהודיים למן היווסדם ועד לאחר שואת מלחמת העולם השנייה, ירושלים תשנ"ז, עמ' 335. י' וצ' טובי, הספרות הערבית היהודית בתוניסיה (1850-1950), תל אביב: אורות יהדות המגרב, תש"ס, עמ' 240.

10 ש' דשן, 'קיום למבנה החברתי של קהילות יהודי ג'רבה ודרום תוניסיה מסוף המאה הי"ט עד לעליות ארצה', ציון, מא (תשל"ז), עמ' 97-108.

11 אברמסקי-בליי, פנקס, עמ' 329.

12 שם, עמ' 330.

13 שם.

14 מ"מ סילבר, בשליחות המערב - מבט אחר על ההיסטוריה היהודית המודרנית, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשע"ד, עמ' 59-77.

15 החיבור נכתב עבור הרבנים ותלמידי החכמים כפי שכתב בהקדמתו. החיבור מסודר על פי ארבעת חלקיו של השולחן ערוך ומחולק למערכות על פי סדר אלפביתי. כל מערכת מורכבת מערכים לפי סדר אלפביתי פנימי במגוון נושאים. לרוב, כל ערך כולל הסבר וסיכום קצר באופן יחסי (עד כשלושים שורות), ויש ערכים ארוכים הרבה יותר שבהם ביקש הרב כלפון לבסס או לשלול מנהג והביא לשם כך בירורים הלכתיים מקיפים וארוכים יותר. לעיתים שטח הרב כלפון את משנתו והשקפתו והאריך מאוד. להרחבה ראו: מאמו, משנתו, עמודים, 28-33.

כמו כן, לאורך השנים הוא ענה על כ-3,000 שאלות שקובצו והודפסו בתשעה כרכים ב'שו"ת שואל ונשאל'.¹⁶ כאמור, במאמר זה נבחן שבע מתשובותיו, שמהן ניתן ללמוד על עקרונות פסיקתו המטא-הלכתיים.

חלק מהשאלות בשו"ת חוברו והובאו כשאלות בעילום שם, חלקן מגרבה או ממקומות קרובים ורחוקים עם ציון מקור השואל. בהקדמתו לשו"ת שהודפס לראשונה בשנת תשי"ב כותב הרב ארבע סיבות לליקוט התשובות:¹⁷

(א) כי ע"י הכתיבה והאסיפה אוסיף דעת, לדעת דבר הלמד מענינו והדבר הלמד מסופו. (ב) כי זה גורם לי שלא אשכח מה שלמדתי ואם אשכחה יהיה מצוי אתי ללמדו שנית. (ג) גם כי לא יועיל לחכמי ורבני הדור לגדולים אשר בארץ יועיל לאנשים אשר כגילי. (ד) אולי יחנן ה' אותי דעת ותבונה וכאשר אחזור עליו בעה"ו [בעזרת ה'] ובשועותיו לעשות לו מהדורא תניינא לסדרו ולתקנו, יהיה מועיל ומהני לקטן ולגדול בעה"ו ולי תהיה צדקה.

מצד אחד, דברים אלו מלמדים על ענוותנותו של הרב כלפון, שלדבריו התשובות הכתובות נועדו בעיקר להוסיף דעת ולחידוד הזיכרון. מצד שני, הרב כלפון מודע לכך שפסקיו יילמדו ויופצו והוא מייעד אותם לאנשים כמוהו, והוא מקווה שיצליח להוציא מהדורה המתאימה לכלל הציבור. בהמשך להקדמתו נמצא כי הרב כלפון מודע לכך שדבריו ישמשו מקור פסיקה ומעיר למי שקורא מתשובותיו שלא לסמוך על דבריו ללא עיון:¹⁸

והנני כמזכיר וכמזהיר את כל החכמים השלמים הי"ו לבל יסמכו על דברי ועל הכרעתי, רק אם הם בעצמם אחרי עיונם ובירורם הכריעה דעתם כדעתי... אך חולשת גופי ומאור עיני, שגם בבתי עינים אני לומד בקושי גם ביום, וכן חסרון הפנאי עול היחיד והציבור עצרו בעדי, ומבחר עלומי עברו כמעט בשוקים וחנויות למצוא טרף לביתי שלא אצטרך לידי מתנות בשר ודם...

הוא מונה את הסיבות לחששו מפסיקה בעקבות תשובותיו: חולשת הגוף וקשיי הראייה, מחסור בזמן פנוי וקושי הפרנסה עלולים להביא לחוסר העמקה והרחבה, ולכן יש להשלימם בעיון נוסף.

16 יצא לאור בתשעה כרכים: ארבעה חלקים בהוצאת מכון הרב מצליח, בני-ברק, תשנ"ט, ועוד חמישה חלקים בהוצאת אשר חדד, נתיבות (חלק ה -תש"מ, חלק ו תשמ"ו, חלק ז תשמ"ט, חלק ח תשנ"א, חלק ט תשנ"ח).

17 הקדמתו לשואל ונשאל.

18 שם.

מטא-הלכה בפסיקות הרב כלפון

סגנון תשובותיו משלב בין הבאת תקדימים דומים בספרות ההלכתית, ולא יהיה בתשובותיו אלה משום חידוש, לבין סקירת הדעות הקיימות בספרות ההלכה הקודמת לו, שמהן ניתן להסיק ולחדש את ההלכה כפי שהוא מוצא לנכון לראות את פני הדברים. כאמור, אוסף השאלות והתשובות הודפס בתשעה חלקים, ובכל כרך התשובות סודרו על פי סדר השולחן ערוך. השאלות המגוונות עוסקות בכל תחומי החיים, ומהתשובות ניתן ללמוד גם על ההתייחסות לסדרי חיי הקהילה. תשובות הרב כלפון פונות לשואל, ולפעמים השתמש הרב, כמקובל, בשמות ראובן ושמעון כדי לשמור על פרטיות.¹⁹

מסוף המאה ה-19 מידת ההשפעה של המשפט העברי במרכזים האשכנזיים הייתה שונה מאלו שבמרכזי טורקיה וצפון אפריקה. דיני "חושן משפט" במרכזים שבפולין ואשכנז נעשו יותר ויותר עניין שבעיני ותאוריה ולא היו קשורים לחיי המעשה, וזאת בשונה מהמרכזים בארצות טורקיה וצפון אפריקה, שם הם הוסיפו להיות נוהגים להלכה ולמעשה, מאחר שלא היה שינוי מכריע בחיים המדיניים והחברתיים. היהודים המשיכו ליהנות מאוטונומיה, ולכן השאלות והתשובות המשיכו לעסוק גם בתחומי חלקי "חושן משפט".²⁰ ואכן בשו"ת שואל ונשאל נמצא שאלות רבות ממגוון נושאים על כל חלקי השולחן ערוך.

לאור שמרנותה של הקהילה היה מצופה כי הרב כלפון יתמיד לפסוק הלכה בהתאם לקו המחמיר שאינו מתפשר או חורג מההלכה 'נטו'. אולם נראה כי פסיקותיו מתחשבות במצב הקהילה ובתקופה והוא מציין זאת במפורש.

כאמור, להלן יוצגו שבע תשובות ממגוון נושאים, בהן הרב כלפון מסביר את שיקולי פסיקתו:

- א. נטילת ידיים
- ב. רופא בצום
- ג. נר בשבת
- ד. השלמת צום
- ה. משלוח יין
- ו. מקווה מחומם
- ז. חתונה בזמן אבלות

19 בנושא פרטיות השואל ראו: ש' גליק, אשנב לספרות התשובות, ניו יורק וירושלים, בית המדרש לרבנים באמריקה, תשע"ב, עמ' 89-93.

20 מ' אלון, המשפט העברי: תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו, עמ' 1246-1249. על ספרות השאלות והתשובות בהרחבה ראו פרק שלושים ותשעה, עמ' 1213-1289.

נטילת ידיים:

לפי ההלכה, נטילת הידיים לקראת הסעודה צריכה להתבצע ב'כוח גברא', כלומר בכוחו של אדם.²¹ כמו כן, היא זוקקת גם כלי, כמובא בשו"ע²²: "שאינן נוטלים אלא מן הכלי", וכדרך שהיו הכהנים נוטלים ידיהם לעבודה במקדש.

הרב כלפון נשאל לגבי כשרותו של ברז הקבוע לקיר לעניין נטילה ב'כוח גברא'. לכאורה, שתי ההלכות המובאות בשולחן ערוך אינן מקוימות בצורתן הרגילה - שהרי יש מקום להסתפק אם יש כאן 'כוח גברא' בזרימת המים מהברז, וכן אין כאן שימוש ברז ב'כלי'.²³

בתשובתו מבחין הרב בין ברז המחובר לקיר - שאותו יש לאסור כהוראת הרמ"א, לבין ברז המחובר לכלי - שמותר ליטול בו. מעבר להבחנה ההלכתית-מושגית בין הברזים, מטעים הרב כלפון את היתרו בכך ש"אין לגדוש החומרות",²⁴ ובייחוד כאשר מדובר בהחמרה מדרבנן. בסוף התשובה הרב מרחיב אף יותר בשיקולים שהנחו אותו למצוא היתר:²⁵

ובפרט בזה"ז [בזמן הזה] דבעוה"ר [בעוונותינו הרבים] הדור נתפרץ הרבה ויש לסמוך על המתירים זה מדינא [מצד הדין] להיות באופן כזה הרבר נוח וקל ואין להחמיר כ"ך [כל כך] ולהיות נמשך מזה ח"ו [חס ושלום] קולא יותר שיקילו בעצם הנטילת ידיים ובפרט בחנויות ומלונות ומסעדות [אוכאנדאט] וכיוצא בהם שמשמשים בזה וכיוצא בזה דודאי לענ"ד אין להורות להם חומרה ודים לעמוד במה שהוא דינא.

תשובתו של הרב נכתבה בשנת תרפ"ז (1927), והיא מלמדת על ערנותו של הרב לדפוסי החיים המשתנים, הבאים לידי ביטוי גם ביציאתם של בני הקהילה לבלות במסעדות ובמלונות. גם כאן בוחר הרב לשתף את הקורא במערכת השיקולים הרחבה יותר בפסיקתו. נטיית הפסיקה לקולא נובעת ממודעותו למתח העדין שבין קבלת התהליכים המואצים של היפתחות הקהילה לרוח ולחומר המגיעה מתרבויות שכנות, לבין המאמץ לשמר שדרה הלכתית וזהותית. הרב תופס את תפקידו כפוסק ומנהיג בריכוך ה'בירוקרטיה' והקטנת החיכוך בין ההלכה למציאות - אם זהו הברז הרווח במסעדה, נתאמץ להתירו.

21 שו"ע, א"ח, הלכות נטילת ידיים סימן קנט, סעיף ז.

22 שו"ע, א"ח, הלכות נטילת ידיים סימן קנט, סעיף ו.

23 שואל ונשאל, חלק א א"ח, סימן נז.

24 שם.

25 שם.

רופא בצום:

חרף ההטבה האיכותית בתחום הרפואי, שירותי הרפואה בכלל ובג'רבה בפרט היו יקרים ולא מצויים. ר' חויתה הכהן²⁶ מפנה שאלה לגבי אדם שקם מחוליו וחלפו כמה ימים, והוא חושש שאם יתענה תחזור מחלתו.²⁷ הרב כלפון מציע בתשובתו שלוש אפשרויות כדי לפטרו מהצום: הראשונה תלויה בהרגשת האדם עצמו. השנייה, חוות דעת של רופא, והאפשרות השלישית - חששו הרגשי של החולה. דומה שיש כאן שילוב של זמינות הרפואה והחשש שיסתכן החולה, כמו גם עמדה עקרונית המוצאת את הבריאות כמכריעה גם במצבי ספק. ר' דוד עידן העלה שאלה לגבי צום של אדם חולני בדרך כלל.²⁸ גם במקרה כזה הרב כלפון פוטר אותו מהצום ואינו תולה זאת כלל בשאלת רופא. העיקרון המנחה הוא ערך החיים:²⁹

כי התורה דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום ומוטב שיעמוד האדם על הרברים הנחוצים מדינא ויתעסק בבריאותו.

ומסיים הרב וכותב כי הבריאות קודמת לכול ורק אדם בריא יוכל להיות עובד ה'. בתשובה נוספת בעניין פטור מצום גדליה מציין הרב כלפון כי גם לדעת מרן אין צורך ב'אומד', ומותר למי שקם מחוליו לאכול. הוא אף מעיד על עצמו כשלא חש בטוב: "וכן עשיתי מעשה בעצמי בצום גדליה שנת תרע"ג".³⁰

בשאלה אחרת דן הרב כלפון באישה שילדה והמילדות העלו חשש שאם תצום תסכן את ילדה. גם במקרה זה הרב מברר אם ניתן לסמוך על דבריהן של נשים מיילדות או מבוגרות בעלות ניסיון בתחום או שחייבים לשאול דווקא רופא. אחרי שהרב כלפון מזכיר שאפילו תחושת האדם הסובייקטיבית היא שיקול להקל בצום, הוא מביא את תשובתו של 'דבר שמואל' (הרב שמואל אבוהב 1610 - 1694, פוסק בוונציה ומגדולי חכמי איטליה) המתייחס לשאלה דומה, ומסקנתו היא שיש להתיר לאם שלא לצום ללא חוות דעת של רופא. גם לדעת הרב כלפון אין צריך רופא ודי בחוות דעת של שלוש נשים מנוסות הסבורות שיהיה נזק לתינוק, ואז יהיה מותר לאם לאכול. בסוף התשובה הרב כלפון מוסיף טעם שלא הובא בפוסקים הקודמים שהזכיר בתשובתו:³¹

26 הרב רחמים חי חויתה הכהן (1901-1959), בן למשפחת רבנים בג'רבה, פוסק הלכה, מחבר שו"ת שמחת כהן. בשנים 1950-1954 כיהן כאב בית דין בג'רבה. בשנת 1954 עלה לארץ ויהן כרב המושב ברכיה שלייד אשקלון.

27 שואל ונשאל, חלק ג א"ח, סימן עא.

28 שם, סימן קפו.

29 שם.

30 שם, חלק ד א"ח, סימן כד.

31 שם, חלק ז א"ח, סימן לח.

והטעם שלא כתבתי להביא רופא, כי פה גרבה אין רגילים בזה וגם יש הרבה הוצאות ומזה מחמירים (לצום) ונמנעים מלהביא רופא ויש לחוש לסכנה, ולכן לענ"ד די בזה.

אם כן, לצד הנאמנות הבסיסית, ואף העמדה העקרונית המקילה במצבי רפואה, הרב מעלה נימוק נוסף הכורך את התמונה הכלכלית עם השלכותיה הרפואיות: אם נחמיר ונדרוש רופא יש בכך כדי להעמיס על העם הוצאות, או אפילו חלילה להביאו להקל בחשש הרפואי. כדרכו השגורה וכדי לתת משנה תוקף וחיוזוק לפסק המקל, הרב אף מביא עדות אישית לפי זיכרונו:³²

ואם אין דמיוני כוזב זכורני כי גם הרב ברכת ה' זצ"ל היה אומר כי הנשים פה הם במקום רופא.

נר בשבת:

מלאכת המבעיר והמכבה נמנות בין שאר מלאכות שבת. יתרה מזאת, מלאכת המבעיר היא המלאכה היחידה המפורשת לאיסור בתורה: "לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת".³³ הלכות רבות נכללו בנושא זה, ועל איסור השימוש בנר בשבת והסייגים לאיסור אנו לומדים במפורש מדברי מרן:³⁴

ואין קורין בספר לאור הנר ואפילו אינו מוציא בפיו שמא יטה... וכן בנר של שעוה.

ודוקא אחד, אבל שנים קורין ביחד, שאם בא האחד להטות יזכירנו חבירו {...} אם יש אחר עמו אפילו אינו קורא, ואומר לו תן דעתך עלי שלא אטה, מותר, והוא הדין אם אומר כן לאשתו {...} אדם חשוב שאין דרכו בחול להטות מותר בכל גוונא.

דברי מרן מתייחסים לא רק לנר שמן, שהטייתו יכולה לשנות את טיב הבעירה, אלא אף לנר שעוה מוצק. לא מדובר בהחזקת הנר אלא רק בלימוד סמוך אליו והחשש הוא שמא יטה. הרב כלפון מתייחס בקצרה לגבי מי שנטל בידו נר שעוה בשגגה בשבת ורוצה לתקן את מעשיו ולחזור בתשובה.³⁵ השאלה אינה אם מותר או אסור להחזיק נר שעוה, שהרי בכל מקרה הדבר אסור, אלא שייתכן שמדובר במי שסבר בטעות כי לא גזרו בנר שעוה

32 שם.

33 שמות לה, ג.

34 שו"ע, א"ח הלכות שבת ערה סעיפים א-ד.

35 שואל ונשאל, חלק ג יר"ד, סימן רנו.

אלא רק בנר הדולק משמן. בתשובתו מפנה הרב כלפון לדברי הרמ"א³⁶ המתיר לכבות דלקה בשבת, ואפילו בבית של מי שאינו יהודי, כאשר יש סכנות נפשות. חרף ההיתר, במקרה שאדם עבר וכיבה דלקה שאינה מותרת מטעם של 'פיקוח נפש' – הרמ"א מורה כי יתענה ארבעים ימי שני וחמישי, יימנע מבשר ויין, ואף ייתן צדקה במקום קורבן החטאת שנתחייב. הרב למד מהוראה זו על עמדתו העקרונית של הרמ"א ש"החמיר בדבר הרבה ויש סוברים דגם על מוקצה וכיוצא יש להחמיר".³⁷ אולם אחרי שהדגיש את חומרת האיסור והעורך בתהליך תשובה וכפרה הוא מסייג:³⁸

ואולם בדור חלוש זה נראה דסומכים על המקילים ויש לו להתענות ב' ה' ב' ודיו {...} ואם יקשה עליו התענית יתענה ב' בשלמות ויום ה' עד חצות ואחר כך יסעוד ודמי סעודתו יתן לעניים, וכן ביום ב' השני יעשה כן והעיקר בזה החרטה והזהרה מן הוא והלאה, וכל יום מהתעניות הנז' [הנזכרות] יתורה על חטאו זה בפרטות ויקבל עליו שלא יחזור לסורו ושב ורפא לו.

דומה שבקביעה כי הדור 'חלוש' יש כדי להצביע לא רק על יכולתו הגופנית של ה'דור' לצום, אלא גם ובעיקר על צביונו הרוחני ונאמנותו להלכה ולהוראות חכמים. גם כאן הרב כלפון מודע לזהירות ולדיוק הנדרשים ממי שבא בדרישות ותביעות לתיקון רוחני כלפי דור שמחויבותו ושייכותו מעורערת. את תעודתו לחיזוק הצביון מבטא הרב בדגשים המקדימים לגבי חומרת הדבר, כמו גם בתזכורת שעיקר התשובה מסורה ללב.³⁹

השלמת צום:

במקום אחר נשאל הרב כלפון לגבי בני י"א שנים אם הם חייבים להתענות ביום כיפור מדין חינוך.⁴⁰ כמקובל בתשובותיו, פותח הרב כלפון בדברי מרן: "בן י"א בין זכר בין נקבה מתעניין ומשלימין מדברי סופרים כדי לחנכן במצוות".⁴¹ כלומר, אף על פי שחובתם לצום מדברי חכמים, במקרה שלא הצליחו להשלים את כל הצום, יהיה עליהם להשלימו ביום אחר. הרמ"א⁴² מביא את דעת היש אומרים, שאין צריכים להשלים הצום כלל כאשר מדובר בנער חלש. 'כף החיים' מעיר בעניין זה: "אבל אם הוא חזק ובריא יש לפסוק כדברי הש"ע".⁴³ הרב כלפון מביא בתשובתו רק את החלק השני של דברי 'כף החיים' באות "טוב",

36 שו"ע, או"ח הלכות שבת שלד סעיף כו.

37 שואל ונשאל, חלק ג י"ד, סימן רנו.

38 שם.

39 רמב"ם, הלכות תשובה פרקים א-ב.

40 שואל ונשאל, חלק ו או"ח, סימן מו.

41 שו"ע, או"ח הלכות יום הכפורים, סימן תרטו, סעיף ב.

42 שם.

43 שם, כף החיים, אות טוב. ומובאים שם גם דברי הב"ח שכתב, שבזמן הזה אפילו בשנת ה"ב והוא בריא, שאינו מתענה ונחשב כחולה.

ונראה שיש כאן מגמה ברורה לחיזוק דעתו בעניין השלמת הצום כאשר מדובר בנער:⁴⁴

דבזמן הזה אינו מתענה התינוק בשנת י"ב אפילו כשהוא בריא אלא כשהוא עומד בשנת י"ג משום דהכל לומדים והווי כמו חולים ועוד דמסתברא דבזמן הזה מסתמא חשיבי חולים.

ומכאן לומד הרב כלפון קל וחומר, והוא מאמץ את הטעם שהובא ומוסיף:⁴⁵

ואם הרב הנו"ז"ל כתב כן על זמנו כ"ש [כל שכן] בזמנינו זה שירדה חולשה לעולם ובפרט מעת היות המלחמות שבשנת התרע"ד ובשנת תרצ"ט והלאה דמזה נגרם חסרון המזונות וחסרון הפרנסה לרוב העולם הפלא ופלא, ולכן נראה לענ"ד דבכל כהאי גוונא גם מרן יודה.

אחרי שהבהיר כי דרכו היא דרך הפסיקה המקובלת ועל קודמיו הוא נשען, הרב מבהיר את תמונת המציאות השונה בימיו. מחיר המלחמות והחולשה הכללית משמש גורם מכריע לשנות את הנהגת הפסיקה עד כה. ה'חולשה' - שנובעת ממצב כלכלי, ביטחוני, ואף רוחני - מובילה לשינוי הגישה ולהקלה בהלכות הצום לנערים רכים:⁴⁶

ולכן נראה לי להורות לשואל שיתענה ואם הבן הרגיש שאינו יכול להשלים יאכל וישתה וכן אם האב או האם הרגישו בחולשת הבן או הבת שאינם יכולים להשלים יאכילו וישקו אותם אפילו אם הבן או הבת רוצים להחמיר על עצמם והם ישגחו עליהם {...} והשי"ת [וה' יתברך] ברחמיו יאמר לצרותינו ולצרות כל עמו ישראל די.

משלוח יין:

שאלות רבות בספרות השו"ת מתייחסות ליין נסך וההחמרות בתחום זה הן רבות. מנהג ג'רבה הוא כדעת מרן, וניתן ללמוד על כך גם משאלה שהופנתה לרב כלפון:⁴⁷

מפני מה הנהיגו חכמי ורבני אי ג'רבה יע"א [יגן עליה אלוקים] שלא לתת תעודת הכשר ליין הנשלח על ידי גויים אפילו ישמעאלים מעירים לעיר אחרת רק אם הוא חתום חותם בתוך חותם ואם הם חביות עץ עד שיהיו

44 שואל ונשאל, חלק ו' אות', סימן מו. וכמו שצינו לעיל, הרב כלפון מצטט רק את השורות הללו מתוך דברי 'כף החיים'.

45 שם.

46 שם.

47 שואל ונשאל, חלק ו' יר"ד, סימן קמז.

מכוסים שק והתפירה מבפנים ופי השק חתום ובהשגחת ת"ח [תלמיד חכם] שאינו בעל היין שבא לפניו ומעיד לפניו על זה, או שיהיה תלמיד חכם שאינו בעל היין שומר על היין ביום ובלילה מעת צאתו מהעיר עד הגיעו לעיר אחרת ואז נותנים לו תעודת הכשר גם בלתי חותם בתוך חותם ובלתי שק אם הם חביות עץ אבל אם אותו התלמיד חכם הוא בעל היין אינו נותנים לו תעודת הכשר?

הרב פותח בתשובתו הארוכה בקביעה כי אף שהרמ"א הקל במקרה כזה, יש לנקוט כדעת מרן המחמיר היות ש"אנן בדידן ודאי דבתריה דמרן ז"ל גרירין".⁴⁸ סעיף מרכזי בדיונו נוגע לשאלת נאמנותו של אותו תלמיד חכם שהשגיח על היין. כאן הרב מערער על האפשרות להמשיך במנהג השגור בפסיקה ובמעשה, המחזיקה כל אדם שלא הורעה חזקתו כמוחזק בכשרות. הנהגה זו אינה עולה בקנה אחד עם עמדתו של הרמב"ם, שמצריך בכמה מקרים שאדם יהיה 'מוחזק בכשרות' באופן ודאי ולא כברירת מחדל. נוסף על כך, אין בהירות כיצד הכריע להלכה בעל השולחן ערוך. חרף כל האמור, נקודת המוצא של הרב היא לסמוך על המנהג אל מול חומרת הרמב"ם:⁴⁹

כיון דאין אנו יודעים כוונת מרן ז"ל והדבר שנוי במחלוקת אמרינן מסתמא דעתו כהרמב"ם כיון שהש"ע מיסד כלו על פי הרמב"ם {...} אלא שאין הכרעתנו מכרעת ועוד דלפי הנראה דהמנהג הוא דלוקחים מסתם כל אדם כשאנו חשוד.

אם כן, יש מקום לקבל להלכה את המנהג הרווח - לא להחמיר כרמב"ם אלא לראות סתם אדם בחזקת כשר. אולם הרב כלפון מסייג עמדה זאת וקובע שהיא נכונה כל עוד המציאות החברתית נשמרה בצביונה לאורך דורות הפסיקה והמנהג, ובוה נשתנה דורו מאלה שקדמו לו.⁵⁰

וכיון שלא כתבו הרב כאן בש"ע משמע שאין לנהוג כן ונכון הוא ובפרט שאנחנו רואים קלקול הדורות {...} ומן האמור מתבאר כי כיון דנשתנו הדורות והדור נתפרץ הגם דהמנהג מלפנים להחזיק סתם בני אדם בחזקת כשרות כמ"ש [וכמו שכתב] הד"מ [הדרכי משה (= חיבורו של הרמ"א)] בזמן הזה צריכים ללכת בדעת הרמב"ם דבעינן מוחזק בכשרות.

הרב מכריע כי דורו נשתנה באופן מהותי ואיבד את חזקת כשרותו, ולכן הוא מחמיר ודורש השגחה של תלמיד חכם ולא מספיקה השגחה של מוחזק בכשרות.

48 ש.ם.

49 ש.ם.

50 ש.ם.

מקווה מחומם:

מדברי מרן ניתן להסיק כי לדעתו אסור לחמם מקווה: "יש מי שאוסר להטיל יורה מלאה מים חמין לתוך המקווה לחממו וכן למלאת מקווה מים חמין ולחברו לנהר בשפופרת הנאד".⁵¹

נוסח הדברים אינו חד-משמעי, אך מרבית הפוסקים הסיקו כי אם כתב מרן "יש מי שאוסר", מכאן שדעתו לאסור. לעומתו הרמ"א מתיר: "ויש מקילין ומתירין להטיל חמין למקווה כדי לחממו {...} ומכל מקום יש להחמיר אם לא במקום שנהגו להקל אז אין למחות בידן".⁵² ומכאן שלדעת הרמ"א מותר ויש שמחמירים, והכוונה לדעת הספרדים ומכאן המחלוקת.

בעניין זה נשאל הרב כלפון, ומובא בשאלה ציטוט מדברי מרן:⁵³

על מה סמכו לחמם המקווה כדי לטבול בו דלכאורה זה נוגד מה שפסק מרן
ז"ל הש"ע [י"ד] סימן ר"א סעיף ע"ה דיש מי שאוסר להטיל יורה מלאה
מים חמים וכו' ע"ש [עיין שם]

באופן יוצא דופן, בראשית תשובתו הרב כלפון טוען כי מרן חזר בו והדברים מבוססים על גדולי הדור. הרב אף טוען שהאיסור של רבני ירושלים לחמם מקווה נובע מכך שלא עודכנו בעובדה שהרב חזר בו מהוראתו. הרב כלפון אינו מסתפק בכך ומביא עדות אישית לפי זיכרונו מרבי ניסים נחום מארץ ישראל, ומדבריו מובן שגם בארץ ישראל נוהגים לחמם מקווה. לכאורה, נראה הדבר ברור להתיר ולכתוב זאת במפורש על פי הדברים שהוזכר, אך הרב כלפון נזהר בקביעתו וכך כתב בסוף תשובתו:⁵⁴

ולענ"ד נראה שכן ראוי להורות כדי שלא יבא הדבר לידי מכשול בעונות
הרבים בימינו אלה אשר רבים מקילים בכמה איסורים כאלה מחסרון כח
הבית דין להעמיד הדת על תלה.

ואולם חרף חששו שההיתר יוביל לפרצה שתתרחב, גם כאן הרב כורך את חולשת הגוף וחולשת האמונה, ומצרפן לכדי הכרעה להקל:⁵⁵

ועוד דבאמת חולשה גדולה ירדה לעולם והכל כחולים לענין זה. ועוד
כי אומרים כי המים הקרים גורמים לחששת עקרות וקלקולים ומחלות
ב"ר [בר-מינן].

51 שו"ע, י"ד ר"א, עה.

52 שם.

53 שואל ונשאל, חלק ו י"ד, סימן קס"ז.

54 שם.

55 שם.

והטעם השלישי להתיר:⁵⁶

וכן נתפשט כעת (וכן הוא המנהג בארץ ישראל תובכ"א) ובפרט בימי הקור והצנה ובכל כהאי דוונא נראה לי דאדרבה המחמיר אינו אלא מקיל שמביא לעצמו כמה תקלות וחשש סכנות ומחלות ב"מ [בר-מינן]. וצור ישראל יצילנו משגיאות ויראנו מתורתו נפלאות אמן.

אם כן, לפנינו דוגמה שבה הרב מורה להקל מתוך מנעד שיקול מטא-הלכתי רחב: אל המנהג שהכיר בירושלים מצטרף חשש ההתרחקות שעלולה להביא החמרה בדור חלוש ברוחו, וכשיקול מכריע נוסף גם החשש הרפואי מפני השפעת הצינה על הטובלות.⁵⁷

חתונה בזמן האבלות:

מנהגי ודיני האבלות הרבים מוזכרים עוד קודם למתן תורה. להלכה נוהגים מדברי סופרים שהאבל נוהג במקצת דיני אבלות כל שלושים יום.⁵⁸ ב"שואל ונסאל" נדרש הרב כלפון לדון בשאלה העוסקת בדחיית חתונה עקב אבלות בתוך שלושים יום:⁵⁹

ראובן רוצה להשיא בתו כוגרת לשמעון אשר עדיין לא נשא וכבר בגיל יותר מעשרים שנה, והכלה והוריה הם בתוך שלשים ימי אבלות ונגמרים השלשים לילה אחד לפני ליל החופה, אי אזלינן בתר [האם הולכים אחר] ליל החופה ואז נגמרים השלשים יום או אזלינן בתר תחילת ימי המשתה ואפילו שאין אומרים שהשמחה במעונו ואז אינם נגמרים השלשים יום?

מתוכן השאלה נראה כי הדיון הוא סביב זמני סיום ימי האבלות. אולם בתשובת הרב כלפון איננו מוצאים דיון הלכתי בנושא זה, וכל תשובתו עוסקת בעצם חשיבות קיום החתונה אצל זוג מבוגר, במונחים של המציאות שרואה הרב כלפון ובה החתן מעל גיל עשרים:⁶⁰

56 שם.

57 יוסף חיים בן אליהו - "בן איש חי" (בגדאד, 1835-1909) נשאל שאלה דומה, עיין: שו"ת רב פעלים, ירושלים תשנ"ד, י"ד, חלק ד, סימן טו. הוא משנה את דעתו ומתיר חימום מקווה לאחר שקיבל את תשובתו של ר' אליהו מני (1818-1899), רבה של חברון ויליד בגדאד.

58 רמב"ם, הלכות אבל, פרק ג, הלכה א. לעיון נוסף על התפתחותם של עיקרי מנהגי אבלות, ראו: ש' גליק, אור לאבל, מפעלי כתר, ירושלים, תשנ"א 1991.

59 שואל ונסאל, חלק ז, י"ד, סימן רכט.

60 שם.

יש כאן מצוה רבה של פריה ורביה ולכן אין להחמיר... אבל אבי הבת והבת עצמה ואמה ואחיה הם בכלל המצוה דבלא זה היו עלולים לדחות החתונה לזמן אחר.

לא זו בלבד שעליהם להתחתן, הרב כלפון אף דואג שהשמחה תהיה ניכרת, ולכן יהיה מותר לכל המשפחה להגיע - גם הם חלק מהחתונה. לולא השתתפותם יש חשש שהחתונה תידחה, ולכך הרב כלפון אינו מסכים לכך ופוסק לקיים את הנישואין בנוכחות כולם. באופן מובהק, אין כאן רק שיקול הלכתי, אלא גם צד נוסף של התחשבות במצב הרוח של הזוג והמשפחה. החשש שהחתונה עלולה להידחות עקב הימנעות ההורים מלהגיע הוא השיקול המרכזי הרואה במצוות החתונה ערך גבוה. שיקול נוסף שהרב מדגיש בהמשך תשובתו, מעיד על צורך בשל המציאות הקיימת:⁶¹

ועוד דבזמן הזה לפי המצב הכלכלי וחסרון המציאות בכמה פרטים והיוקר המופלא ודאי שיש להתיר בפשיטות.

בתשובה זו הרב מציג את עמדתו החברתית והרגשית כשיקול חשוב בהכרעת ההלכה - שימור ערכי המשפחה והמבט הכלכלי נדונים באופן גלוי ועיקרי.

סיכום

התמורות שחלו בגרעין בעקבות הכיבוש הצרפתי כללו שינויים תרבותיים, חברתיים ודתיים. הרב כלפון, כרב הראשי, נדרש לשמור על הצביון השמרני. אורחות החיים וההתנהלות בחיי היום-יום הביאו לפתחו של הרב כלפון שאלות בסוגיות מגוונות. מתוך הדוגמאות במאמר זה, אף על פי שהציפייה הייתה כי פסיקתו של הרב כלפון תהיה במגמה להחמיר, נראה כי בתשובותיו נחשפים שיקולים מטא-הלכתיים מגוונים שאינם נתמכים רק על פסיקה 'נטו'. כאמור, את הבחירה לנטות במקרים מסוימים ממסורת הפסיקה, הרב כלפון מנמק בשיקולים אישיים וציבוריים עקרוניים שהיה ער להם, כמו חולשת הדור, חשש התרחקות, וההקפדה על חיי אדם ובריאותו. הדוגמאות שהוצגו מלמדות כי הרב כלפון בחר לחשוף את שיקוליו והוא מציין אותם בפסיקתו, וזאת מתוך רצון להציג את הפסיקה כמתחשבת וככזו שערה לחיי המעשה.

הרב כלפון בחר להתמודד בפסיקתו עם אתגרי הזמן והמקום בדרך המתחשבת. הוא מודע לאחריותו כמנהיג ציבורי שעל כתפיו מוטלת משימה חדשה ומורכבת - שמירה על צביונה של קהילתו, אך גם על לכידותה בתקופה שבה רוח הקהל חלשה כתוצאה משלטון צרפתי שהביא עימו קדמה ורוח תרבות אחרת.